वैराग्यलहरी खण्डकाव्यमा पूर्वीय दर्शन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम्.ए. तह, चौथो
सत्रको ४८३ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
ऋषिराम पौडेल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
२०७४

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम्.ए.
(शैक्षिक वर्ष : २०७०/७१) चौथो सत्रका छात्र श्री ऋषिराम पौडेलले "वैराग्यलहरी खण्डकाव्यमा पूर्वीय दर्शन" शीर्षकको यो शोध मेरा निर्देशनमा परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको हो । उहाको यस शोधकार्य सन्तोषजनक भएकाले म यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको व्यवस्थाका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०७४/०१/१७

....

प्रा.डा. महादेव अवस्थी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग नेपाली एम्.ए. तह, चौाथो सत्र ४८३ औा पत्रको प्रयोजनका लागि छात्र ऋषिराम पौडेलले तयार पार्नुभएको दसौा पत्रको प्रयोजनका लागि “वैराग्यलहरी खण्डकाव्यमा पूर्वीय दर्शन” नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

१. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम ....

(विभागीय प्रमुख)

२. प्रा.डा. महादेव अवस्थी ....

(शोधनिर्देशक)

३. सहप्रा. डा. नारायण गड्तौला ....

(बाè परीक्षक)

मितिः २०७४/०१/२४

कृतज्ञताज्ञापन

वैराग्यलहरी खण्डकाव्यमा पूर्वीय दर्शन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग नेपाली एम्.ए. तह, चौथो सत्रको ४८३ औ पत्रको प्रयोजनका निम्ति तयार पारेको हा । प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति दिएर शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने र शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा स्नेहपूर्ण निर्देशन एवम् ज्ञानवर्द्धक सल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय शोधनिर्देशक गुरु प्रा. डा. महादेव अवस्थाप्रति म हार्दिक रूपले कृतज्ञ रहेको छु ।

प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति दिएर शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालय तथा वाल्मीकि पुस्तकालयप्रति पनि हार्दिक आभारी छु । निरन्तरको अध्ययन र सधै सन्मार्गको अबलम्बनका निम्ति वात्सल्यपूर्ण प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने पूज्य गुरुवर डा. स्वामी रामानन्द गिरि तथा महेश संस्कृत गुरुकुलप्रति पनि सविनय कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । शोधकार्यका निम्ति बौद्धिक सल्लाह एवं प्रेरणा दिनुहुने दार्शनिक व्यक्तित्व प्रा. शिवगोपाल रिसालप्रति पनि म हृदयतः आभारी छु ।

यसैगरी जीवनका हरेक कार्यहरुमा हरतरहबाट सहयोग एवं उत्प्रेरणा दिनुहुने पूजनीय पितामाता टीकाप्रसाद पौडेल तथा इन्द्रकुमारी पौडेलप्रति सादर वन्दना गर्दछु । यस्तै मेरो अध्ययन तथा शोधलेखन कार्यमा मार्गदर्शन गराउादै आवश्यक सामग्रीसमेत उलब्ध गराइदिनुहुने आदरणीय दाजु श्रीउमेशप्रसाद घिमिरे तथा सहयोगी मित्रहरु हरिशरण सोती, अर्जुन ढकाल, पानुदत्त रेग्मी, सन्तोष गौतमलगायत प्रत्यक्षपरोक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउने सबैलाई हार्दिक धन्यवाद प्रदान गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रमा समाविष्ट सन्दर्भग्रन्थ एवं लेखरचनाका स्रष्टा एवं सहयोगी सबैमा कृतज्ञताज्ञापन गर्दै आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि म यो शोधपत्र त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

....

मितिः २०७४/०१/ १७ ऋषिराम

पौडेल स्नातकोत्तर तह,

चौथो सत्र

क्रमाङ्क : ३६

चिो तथा सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

अनु.	अनुवादक
अ.रा.	अध्यात्म रामायण
ऋ.वे.	ऋग्वेद
गीता	श्रीमद्भगवद्गीता
डा.	डाक्टर
त्रि.वि	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ना.भ.सू.	नारद भक्ति सूत्र
ना.सं.	नारद संहिता
ने.रा.प्र.प्र	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
मा.सं.	माध्यान्दिनीय संहिता
मु.उ.	मुण्डकोपनिषद्
श्वे.उ.	श्वेताश्वेत्तरो उपनिषद्
श्लो.	श्लोक
सम्पा.	सम्पादक
संस्क.	संस्करण
/	अथवा, वा

... केही अंश छाडिएको

विषयसूची

अध्याय एक : शोधपरिचय **१-५**

१.१ विषय परिचय १

१.२ शोधसमस्या १

१.३ शोधको उद्देश्य २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ शोधको औचित्य ४

१.६ शोधको सीमाङ्कन ४

१.७ अध्ययन विधि ४

१.७.१ सामग्री सङ्कलनकार्य ४

१.७.२ सैद्धान्तिक ढाचा ५

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा ५

अध्याय दुई : पूर्वीय दर्शनको परिचय र विश्लेषणढाचा **६-३५**

२.१ विषयप्रवेश ६

२.२ दर्शनको अर्थ ६

२.३ दर्शनको उत्पत्ति ६

२.४. पूर्वीय दर्शनहरूको परिचय ८

२.४.१ न्यायदर्शन ९

२.४.२ वैशेषिकदर्शन ११

२.४.३. साङ्ख्यदर्शन १२

२.४.४ योगदर्शन १३

२.४.५ पूर्वमीमांसा १८

२.४.६ उत्तरमीमांसा (वेदान्तदर्शन) १९

२.५ नास्तिकदर्शन २३

२.५.१ चार्वाक दर्शन २३

२.५.२ बौद्धदर्शन २४

२.५.३ जैनदर्शन २५

२.६ पूर्वीय दर्शनका आधारभूत मान्यताहरू २६

२.६.१ भक्ति २७

२.६.२ ईश्वर २८

२.६.३ मुक्ति २९

२.६.४ संसार ३१

२.६.५ वैराग्य ३२

२.७ विश्लेषण ढाचा ३४

२.८ निष्कर्ष ३५

अध्याय तीन : वैराग्य लहरीमा पाइने पूर्वीय दर्शनको विश्लेषण ३६-५६

३.१ विषयपरिचय ३६

३.२ वैराग्यलहरीमा पाइने पूर्वीय दर्शनको विश्लेषण ३६

३.२.१ विषयवितृष्णा ३६

३.२.२ जगन्मिथ्यात्व ३९

३.२.३ प्रकृतिचिन्तन ४३

३.२.४ ईश्वर / ब्रé ४४

३.२.५ भक्ति ४७

३.२.६ वैराग्य ५०

३.२.७ मोक्षचिन्तन ५२

३.३ निष्कर्ष ५६

अध्याय चार : वैराग्यलहरीमा पूर्वीय दर्शनको अभिव्यक्तिशिल्प ५७-६७

४.१ विषयप्रवेश ५७

४.२ वैराग्यलहरीमा पूर्वीय दर्शनको अभिव्यक्तिशिल्प ५७
४.२.१ संरचनागत अभिव्यक्ति ५७
४.२.२ आलङ्कारिक अभिव्यक्ति ५८
४.२.३ भावात्मक अभिव्यक्ति ६१
४.२.४ लयात्मक अभिव्यक्ति ६३
४.२.५ भाषाशैली ६४
४.२.६ उक्तिढाचा ६६
४.३ निष्कर्ष ६७

अध्याय पाच : सारांश तथा निष्कर्ष ६८-७०
५.१ विषयप्रवेश ६८
५.२ सारांश ६८
५.३ मुख्य निष्कर्ष ७०

सन्दर्भसामग्रीसूची ७३-७४